

mütefekkir

Aksaray Üniversitesi

İslami İlimler Fakültesi Dergisi

cilt / volume: 5 • sayı / issue: 9 • haziran / june 2018 • 47-64

ISSN: 2148-5631 • e-ISSN: 2148-8134 • DOI: 10.30523

KRONOLOJİK SÜRE TERTİBİ ÇALIŞMALARINA ETKİSİ BAĞLAMINDA İHTİLAFA SEBEP OLAN NÜZÛL RİVÂYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment of the Influence of Contradictory Narratives of Revelation to the Works on the Chronological Arrangement of Surahs

Burhan ÇONKOR

Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
Tefsir Ana Bilim Dalı

*Assistant Professor, Cankiri Karatekin University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Tafsir*

Çankırı, Turkey

bconkor@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8285-7969>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16.05.2018

Kabul Tarihi / Accepted: 19.06.2018

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2018

Atıf / Cite as: Çonkor, Burhan. "Kronolojik Süre Tertibi Çalışmalarına Etkisi Bağlamında İhtilafa Sebep Olan Nüzûl Rivâyetleri Üzerine Bir Değerlendirme". *Mütefekkir* 5/9 (Haziran 2018): 47-64. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.441653>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

Copyright © CC BY-NC-ND Published by Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi - Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Aksaray, 68100 Turkey.
All rights reserved.

KRONOLOJİK SÛRE TERTİBİ ÇALIŞMALARINA ETKİSİ BAĞLAMINDA İHTİLAFA SEBEP OLAN NÜZÛL RİVÂYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Burhan ÇONKOR

Öz

Bu çalışmada sûrelerin nüzûl zamanlarını ve sıralarını tespit etmeye yönelik çalışmalarda ortaya çıkan farklılıklar ile bunların sebepleri ortaya konulmuş ve bu türden çalışmalarda elde edilen sonuçların sıhhati değerlendirilmiştir. Kur'ân'ın daha iyi ve doğru anlaşılması, öncelikle indiği döneme dair söylemlerinin bilinmesine bağlıdır. Bu da sebep-i nüzûl rivâyetleri ile kronolojik çıkarımlar yapmaya elverişli diğer rivâyetlere müracaatı, dolayısıyla da âyet ve sûrelerin ne zaman ve hangi muhataplara seslendiğinin belirlenmesini gerekli kılmaktadır. Bu bakış açısı her ne kadar makul ve isabetli gözükse de bu türden bir çalışmanın ve elde edilecek sonuçların tutarlılığı genellikle tartışmalıdır. Çoğunlukla rivâyetlerle ilgili problemler olmak üzere, araştırmacının rivâyetlere yaklaşımı ve tercihleri de sonucu etkileyen faktörler arasındadır. Buna rağmen yapılan çalışmaların Kur'ân'ı anlama noktasında önemli katkılar sunduğu ve ilgili çalışmaların gelecekteki seyrine altyapı oluşturduğu muhakkaktır. Çalışmamızda konuyla ilgili genel bir girişten sonra yaptığımız araştırmalardan elde edilen tespitlerle birlikte, özellikle rivâyetler açısından bu tür çalışmaları zorlaştıran faktörler örnekleriyle ortaya konulmuş ve çalışmaların sonuçları hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Yaptığımız çalışmanın, konuyla ilgili araştırma yapacaklara ve yapılan araştırmaların sonuçları hakkındaki değerlendirmelere yaklaşım konusunda bakış açısı kazandıracığını ümit ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Sûre, Nüzûl, Kronoloji, Tertib.

An Assessment of the Influence of Contradictory Narratives of Revelation to the Works on the Chronological Arrangement of Surahs

Abstract

In this study, the different results that have arisen in studying to determine the times and rankings of the Qur'anic surahs have been examined. The causes of these outcomes have been determined and their reliability has been assessed. The better and correct understanding of the Qur'an depends on the knowledge of what it says to the people in the time period it was being revealed. This situation makes it compulsory to refer to the narrations regarding the time and the persons the verses are related to. Although this viewpoint seems to be reasonable and accurate, the difficulty of such a study and the consistency of the results to be obtained are often controversial. Problems are mostly related to narratives, but the researcher's approach to narratives and his/her preferences also influence the result. Nevertheless, it is clear that the studies carried out constitute important contributions to the understanding of the Qur'an and that they constitute the infrastructure for future studies in this field. After a general introduction to the subject, this study puts forward possible factors that make such studies difficult by giving examples, especially in terms of narratives, and makes evaluations on the results of these studies. We hope that this study will be useful for researchers interested in the subject and will provide a perspective on the evaluations made in the field of chronological arrangement of verses.

Keywords: Qur'anic Commentary, Qur'an, Surah, Revelation, Chronology, Arrangement of Surahs.

GİRİŞ

Kur'an, belli bir tarih aralığında peyderpey nâzil olmuş bir kitaptır. Nüzûl sürecinde hangi âyet ya da sûrenin ne zaman vahyedildiğini tespit etmeye yönelik bir kronoloji oluşturulması, Batılılar tarafından başlatılan bir faaliyet gibi gözükse de kaynaklarımız incelendiğinde konuyla alakalı hatırı sayılır miktarda veri olduğu görülecektir. Ancak kaynaklarda yer alan ve birbirine tezat bilgiler ihtiva eden bu veriler, çoğu zaman ihtilafa sebep olmakta ve araştırmacıyı ikilemde bırakmaktadır. Her ne kadar son zamanlarda bu konudaki çalışmalarda kısmen artış olduğu gözlenmekte ise de ilgili rivâyetlerin aralarını uzlaştırma imkânının zorluğu sebebiyle İslam dünyasında kronoloji çalışmaları çok fazla ilgi görmemiştir.

Kronoloji çalışmalarına kaynaklık eden rivâyet malzemesi konusunda Mekke dönemi ile Medine dönemi arasında önemli farklar söz konusudur. Zira Medine dönemine oranla Mekke dönemine ait nakiller, bu tür bir çalışma için yetersiz kalmaktadır. Bu da Mekkî sûrelerin tarihlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu durum, tâbiûn âlimlerinden İkrime (ö. 107/725) tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: "İnsanlar ve cinler Kur'ân'ı iniş sırasına göre sıralamak için bir araya gelseler, yine de bu işi başaramazlar."¹ Nitekim bu alanda çalışma yapan bazı araştırmacılar, kronolojik süre tertibi çalışmalarının zorluğunun yanı sıra, elde ettikleri sonuçların da kesin değil büyük oranda tahmini olduğunu ifade etmektedirler.² Bunun bir neticesidir ki zamanımıza kadar birçok farklı süre kronolojisi örneği oluşturulmasına rağmen neredeyse hiçbiri genel kabul görmüş değildir.³

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb İbnü'd-Dürey's, *Fedâilu'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'ân bi-Mekketi ve mâ ünzile bi'l-Medîneti* (Dimeşk: Gazve Bedr, 1987), 35.

² Örneğin nüzûl sırasına göre tefsir yazan müelliflerden olan Muhammed İzzet Derveze, âyet ve sûrelerin iniş tarihinin kesin olarak belirlenmesinin zorluğu, hatta imkân dâhilinde olmadığı yönünde değerlendirmeler yapmaktadır. Bk. Derveze, *Sîretü'r-rasûl-Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, trc. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yayınları, 2012), 2: 14. Yine, eserinde sûreleri nüzûl sırasına göre tertip eden M. Zeki Duman, 91 Mekkî, 23 Medenî süre olarak yaptığı sıralamanın kesin olmayıp diğer nüshalar gibi büyük oranda tahmini olduğunu ifade etmektedir. Bk. M. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak - Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2006), 1: 15.

³ Diğerlerine nispetle daha çok bilinen ve Hz. Osman'a dayandırılan nüzûl sıralaması için bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 79-88. Cerrahoğlu'nun Hz. Osman'a nispet ettiği bu sıralama, özellikle Mekke döneminde ilk ve son nâzil olan süre konusundaki ihtilaflar nedeniyle, bir takım farklılıklarla kaynaklarımızda yer almıştır. Mesela bk. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a* (Beyrut: y.y. 1405), 7: 142-143; Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1: 9-10; Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957), 1: 193-194; Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman es-Suyûtî,

Yapılan çalışmalarda herkesçe kabul edilebilir objektif sonuçlara ulaşılmasını engelleyen faktörler sadece rivâyetlerin, âyet ve sûrelerin tarihlendirilmesi konusunda yetersiz kalması ile sınırlı değildir. Bunların yanında araştırmacıyı tercih yapmaya zorlayan hatta tercih yapmasına engel olan durumlar da söz konusudur. Çalışmamızda, elde ettiğimiz bu türden tespitleri başlıklar halinde örnekleriyle ifade etmeye çalışacağız. Sonuç kısmında yapacağımız değerlendirmede ise kronoloji çalışmalarının önündeki problemler ile bugün gelinen noktaya dair toplu bir bakış açısı sunmaya gayret edeceğiz.

1. KRONOLOJİ ÇALIŞMALARINDA İHTİLAF SEBEP OLAN RİVÂYETLER

Kronolojik sûre tertibi oluşturma çalışmalarına dayanak teşkil eden rivâyetler çoğunlukla *esbâb-ı nüzûl* ve Mekkî - Medenî hakkındaki rivâyetlerdir. Esbâb-ı nüzûlün, sûrenin iniş zamanından çok iniş sebebine işaret etmesi, Mekkî - Medenî alanıyla ilgili rivâyetlerin ise sûrelerin Mekke'de veya Medine'de indiğine dair daha genel bilgiler içermesi sebebiyle bu iki grup rivâyetlerin kronolojik çalışmalarda (bir fikir verse de) istenen sonuca götürmediği/götürmeyeceği açıktır. Zira kronoloji çalışmalarındaki asıl hedef, sûrenin ne zaman indirildiği yanında, birbirine önceliğinin ve sonralığının da tespit edilmesidir. Bu sebeple, bahsedilen rivâyetlerin yanında zaman tespitine dair çıkarımlar yapmaya müsait olan diğer tarihî verilere de müracaat edilmesi gerekmektedir.

Ancak sahâbe ve tâbiûn tarafından bilinebilecek olan bu tür rivâyetler, kaynaklarımıza sistemli bir şekilde geçirilemediğinden, sıhhat derecesine bakılmaksızın birbirine muhalif birçok bilginin aynı kaynaklarda bir araya getirildiği görülmektedir. Araştırmacıları ikilemede bırakan benzer durumlar, tespit edebildiğimiz kadarıyla ve örnekleriyle başlıklar halinde aşağıda verilmeye çalışılmıştır. Makale boyutunda bir çalışmada ilgili bütün rivâyetlere değinilmesi ve rivâyetlerin metinlerine yer verilmesi mümkün olmadığı için gerekli görülen yerler dışında rivâyetlerin geçtiği kaynaklara atıfta bulunulmuştur.

1.1. Âyet ve Sûrelerin Nüzûl Zamanına ve Yerine İşaret Eden Rivâyetler

Âyet ve sûrelerin nüzûl zamanı veya yeri hakkında bilgi veren rivâyetlerle ilgili en çok karşılaşılan problemlerden biri, mevcut bilgilerin çok kere birbiriyle çelişmesidir. Örneğin bir sûrenin nüzûl sebebi veya zamanıyla ilgili birden fazla ve birbirine zıt rivâyetlerle sık karşılaşı-

el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1974), 1: 37-41.

maktadır. Sözelimi, kaynaklarımızda Alak sûresinin ilk 5 âyetinin ilk inen vahiy olduğu rivâyet edilmekte iken, aynı kaynaklarda ilk vahyin Fâtiha sûresi veya Müddessir sûresinin ilk âyetleri olduğu yönünde bilgiler de yer alır. Yine Alak sûresinin ilk beş âyeti nâzil olduktan sonra yaşanan bir vahiy kesintisini müteakiben Müddessir sûresinin ilk âyetlerinin nâzil olduğunu söyleyen, dolayısıyla her iki veriyi birleştirmeye çalışan başka rivâyetler de vardır.⁴

Bu konuda verilebilecek bir diğer örnek ise Mekke döneminde en son inen sûrenin hangisi olduğuna dair ortaya çıkan ihtilaftır. Kaynaklarda, Ankebût, Mü'minûn ve Mutaffifîn sûreleri Mekke'de en son inen sûreler olarak nakledilir. Ancak Mutaffifîn sûresinin Medenî olduğu da ifade edilmektedir.⁵

Âyet ve sûrelerin Mekkî veya Medenî olduklarına dair rivayetlerdeki farklılıkların yanı sıra, Mekke veya Medine döneminin hangi aşamasında indirildiğini ifade eden rivâyetlerde de ihtilaflar söz konusudur. Örneğin Müzzemmil sûresinin Mekkî olmasının yanında bazı âyetlerinin Medenî olduğuna dair rivâyetler kaynaklarda yer almaktadır.⁶ Bu rivâyetlerin çoğunluğuna göre sûre, Mekke döneminin başlarında nâzil olmuştur. Buna rağmen konuyla ilgili diğer rivâyetler ve sûre içeriği dikkate alınarak Mekke döneminin sonlarında nâzil olduğu söylenebilir.⁷

Konuyla ilgili, Kur'ân-ı Kerîm'de hem Cin hem de Ahkâf sûresinde, cinlerin Hz. Peygamber'i dinlediğine dair ifadeleri açıklamak üzere nakledilen rivâyetler örnek olarak verilebilir.

Cin sûresinde şöyle denilmektedir: “De ki: “Cinlerden bir topluluğun Kur'ân'ı dinlediği bana vahyolundu; onlar şöyle demişlerdir: “Doğrusu biz, doğru yola götüren, hayrete düşüren bir Kur'ân dinledik de ona inandık; biz, Rabbimiz'e hiçbir şeyi ortak koşmayacağız.” (el-Cin 72/1-2)

Ahkâf sûresinde ise: “Kur'ân'ı dinleyecek cinlerden bir takımını sana yöneltmiştik. Onlar Kur'ân'ı dinlemeye hazır olunca birbirlerine: “Susun!” dediler. Kur'ân'ın okunması bitince, her biri birer uyarıcı olarak

⁴ Rivâyetler için bk. Kâdî Ebû Bekr el- Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Isâm el-Kudât (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2001), 1:239-240; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 206-208; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 91-96.

⁵ Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el- Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk, Kemal Besyûnî Zağlul (Beyrut: y.y. 1411), 350; Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1404), 9: 51; Şihâbuddîn Mahmûd el- Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*, thk, Ali Abdalbârî Atiyye (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 10: 337, 15:273; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 194-195.

⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 8: 387.

⁷ Bu görüşte olan Muhammed Âbid el-Câbirî'nin gerekçeleri ve değerlendirmeleri hakkında bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân-Siyer Eşliğinde Kur'ân'ı Anlamak*, trc. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2014), 1: 26-27; 2: 399-400.

milletlerine döndüler. Şöyle dediler: “Ey milletimiz! Doğrusu biz, Mûsâ’dan sonra indirilen, kendinden öncekileri doğrulayan, gerçeği ve doğru yolu gösteren bir kitap dinledik. Ey milletimiz! Allah’a çağırana (Muhammed’e) uyun ve O’na inanın da Allah da sizin günahlarınızı bağışlasın ve sizi can yakıcı azaptan korusun. Allah’a çağırana uymayan kimse bilsin ki, Allah’ı yeryüzünde aciz bırakamaz; onların O’ndan başka dostları da bulunmaz; işte onlar apaçık sapıklıktadırlar.” (el-Ahkâf 46/29-32) ifadeleri yer almaktadır.

Cinlerin Peygamber Efendimiz’i dinlemesi hadisesinin ne zaman meydana geldiğine dair kaynaklarımızda farklı rivâyetler yer almaktadır. Bu rivâyetlerden birine göre Mekke’de Müslümanlara uygulanan boykotun sona ermesinden sonra Hz. Peygamber’in Tâîf’e gitmesi ve dönüş yolunda cinlerin, O’nun okuduğu Kur’ân’ı dinlemeleri söz konusudur. İbn Abbâs’ın naklettiği diğer rivâyete göre ise cinlerin Kur’ân’ı dinlemeleri, Allah Rasûlü’nün Mekke’den Ukâz’a doğru gitmekte olduğu bir esnada gerçekleşmiştir. Bunların dışında, olayın zamanına dair çıkarımlar yapılamayan farklı rivâyetler de bulunmaktadır.⁸ Birinci rivâyette olayın zamanı belirtilmiş olsa da diğer rivâyetlerde zamana dair bir ipucu yer almamaktadır. Nüzûl sıralamaları dikkate alındığında Cin sûresi, 40. sırada ve Ahkâf sûresinden daha önce nâzil olmuştur. Buna göre Tâîf dönüşü meydana gelen olayın, Ahkâf sûresinde konu edildiği varsayılarak diğer dinleme hâdiselerinin daha önce meydana geldiği söylenebilir. Böylece rivâyetler arasındaki ihtilaf kaldırabilir. Ancak bu yöntem sûrenin nüzûl zamanı ve sırasına dair bir tespitte bulunabilmek için yeterli gözükmez.

1.2. Âyet ve Sûrelerin Nüzûl Sebebi Hakkında Bilgi Veren Rivâyetler

Bilindiği üzere Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’in risâlet dönemi boyunca tedricî olarak indirilmiştir. Kimi zaman bir ya da birkaç âyet kimi zaman da sûre veya pasajlar halinde nâzil olan ilâhî mesajlar, indiği dönemin olaylarına ışık tutmuş hatta bazen bir olay, vahyin iniş sebebi olmuştur. Âyet ve sûrelerin yerleri daha sonra nüzûl sırasının dışında bir sıralama ile Kur’ân’a yerleştirildiğinden, bahsi geçen nüzûl sebeplerinin neler olduğu, dönemin şahidi olan sahabîlerin sonraki nesillere aktardığı bilgiler yoluyla öğrenilebilir. Ancak günümüze ulaşan bu tür-

⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîre*, thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfiz eş-Şelebî (Beyrut: Dâr-u İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, Beyrut ts.), 2: 63; Ebû Abdullah Muhammed el-Hâşimî İbn Sâ’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1968), 1: 212; Buhârî, “Ezan”, 105; Müslim, “Salât”, 149; Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 72; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed İbn Hanbel, *Müsned* (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1985), 2: 252; Muhammed b. Cerîr, et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (B.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1420), 22: 134 vd.

den bilgiler, belli bir metot ve düzen içerisinde kayda geçirilmediğinden, eldeki bilgilerden özellikle kronoloji çalışmalarında istifade edilmesi, oldukça zor ve zahmetli bir çalışmayı gerekli kılmaktadır.

Kaynaklarımızda bir âyet için birden fazla sebab-i nüzûl rivâyeti olabildiği gibi, bunun tersi yani bir sebab-i nüzûle bağlı olarak birden çok âyetin nâzil olduğunu ifade eden rivâyetler de vardır.

Birinci duruma örnek olarak Ahkâf sûresinin 11. âyeti verilebilir.

“İnkâr edenler, inananlar için: “Eğer İslamiyet’te bir hayır olsaydı, bu hususta bizden öne geçemezlerdi” derler. Bununla doğru yola girmedikleri için de, “Bu, eski bir uydurmadır” derler.” (el-Ahkâf 46/11)

Bu âyetin nüzûl sebebi olarak kaynaklarımızda beş farklı rivâyet vardır ve bu rivâyetler, sûrenin veya ilgili âyetin iniş zamanına dair farklı çıkarımlar yapmaya müsaittir. Âyette ifade edilen inkâr edenlerin kimler olduğu, ilgili rivâyetlerde zikredilmektedir. Bu rivâyetlerin bazılarına göre inkâr eden Mekkeliler, bazılarına göre de Yahudilerdir. Mekkelî Müşriklerin tercih edilmesi durumunda âyet Mekke, Yahudilerin tercih edilmesi durumunda ise Medenî kabul edilmiş olmaktadır.⁹

Bu konuda İsrâ sûresinin 85. âyeti de örnek olarak verilebilir. Âyette şöyle buyrulur:

“Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: “Ruh, Rabbinin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir.” (el-İsrâ 17/85)

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak iki rivâyet aktarılmaktadır ve bu rivâyetlerin birincisine göre âyet Medine’de ikincisine göre Mekke’de nâzil olmuştur. İbn Mes’ud’dan nakledilen birinci rivâyette Hz. Peygamber’in Medine sokaklarında gezerken Yahudiler tarafından kendisine soru sorulması söz konusudur.¹⁰ İbn Abbas’tan nakledilen diğer rivâyete göre ise Mekkelî müşrikler peygambere sormak için Yahudilerden soru istemişler ve onlar da ruh hakkında sormalarını söylemişler ve sorulan soru üzerine bu âyet nâzil olmuştur.¹¹

Bir sebab-i nüzûle bağlı olarak birden çok âyetin nâzil olması durumuna örnek olarak da şu olay verilebilir:

⁹ Rivâyetler için bk. Suyûtî, *Lübâbu’n-nükûl*, 175, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî’l-Kur’ân*, thk, Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş (Kâhire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384), 16: 189-190; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer b. Huseyn Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu’l-gayb- et-Tefsiru’l-kebir* (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1420), 28: 11; Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 13: 171; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 7: 375.

¹⁰ Buhârî, “İlim”, 47; “Tefsir”, 17; Müslim, “Sıfatü’l-Münâfikîn”, 32, 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 390, 410, 445.

¹¹ Tirmizî, “Tefsir”, 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 259.

Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'in haber verdikleri hakkında bilgi almak üzere Yahudilere Mekke'den bir heyet gönderirler. Yahudiler bu heyete, Ashâb-ı Khef, Zülkarneyn ve ruh hakkında peygambere soru sormalarını söylerler. Heyet Mekke'ye dönünce ilgili soruları Peygamber'e sorar. Hz. Peygamber de bu konuda onlara daha sonra cevap vereceğini söyler ancak "inşallah" demez. Rivâyete göre vahiy 40 gün, başka bir rivâyete göre 15 gün, diğer bir rivâyete göre ise 12 gün kesilir. Müşrikler de bunu fırsat bilirler ve peygambere vahiy gelmediğini söyleyerek alay ederler.¹² İşte bu rivâyet, Duhâ sûresi ile birlikte Meryem 64 ve Kehf 23. ayetlerinin de iniş sebebi olarak zikredilmektedir:

Âyetlerde şu ifadeler yer alır:

"Biz ancak Rabbin'in emri ile ineriz." (Meryem 19/64)

"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşâallah demedikçe) hiçbir şey için 'Bunu yarın yapacağım' deme." (el-Kehf 18/23)

Özetle ifade edecek olursak, ilgili rivâyet dikkate alındığında, mezkûr âyetlerin, aynı zamanda indirildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Nüzûl sıralamalarında ise Duhâ sûresi 11, Meryem sûresi 44, Kehf sûresi ise 69. sırada yer alır.¹³ Dolayısıyla bu rivâyet, sûre kronoloji açısından bir ihtilafa sebep olmaktadır.

Benzer rivâyetlerin bazen çelişkiye sebep olmadığı da görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber'e sorulan şu soru ve bunun üzerine indirilen âyetlerde durum böyledir. "Ya Rasûlallah! Erkeklerden söz ediyorsun da neden kadınlardan söz etmiyorsun?" denilmesi üzerine şu âyetler nâzil olmuştur:¹⁴

"Doğrusu erkek ve kadın müslümanlar, erkek ve kadın müminler, boyun eğen erkekler ve kadınlar, doğru sözlü erkekler ve kadınlar, sabırlı erkekler ve kadınlar, gönülden bağlanan erkekler ve kadınlar, sadaka veren erkekler ve kadınlar, oruç tutan erkekler ve kadınlar iffetlerini koruyan erkekler ve kadınlar, Allah'ı çok anan erkekler ve kadınlar, işte Allah bunların hepsine mağfiret ve büyük ecir hazırlamıştır." (el-Ahzâb 33/35)

"Rableri dualarını kabul etti: "Birbirinizden meydana gelen sizlerden, erkek olsun, kadın olsun, iş yapanın işini boşa çıkarmam. Hicret edenlerin, memleketlerinden çıkarılanların, yolumda ezaya uğratılanların, savaşı ve öldürülenlerin günahlarını elbette örteceğim. And olsun ki,

¹² Müslim, "Cihâd", 114; Tirmizî, "Tefsîr", 93; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 31: 192.

¹³ Kaynaklarımızda yer alan çeşitli nüzûl sıralamaları için bk. Burhan Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sûrelerin Tahlili* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015), 47 vd.

¹⁴ Tirmizî, "Tefsîr", 4; Suyûtî, *Lübâbu'n-nükûl*, 158.

Allah katından bir nimet olarak, onları içlerinden ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Nimetin güzeli Allah katındadır.” (Âl-i İmrân 3/195)

Bu âyetlerin ve âyetlerin içinde yer aldığı sûrelerin ittifakla Medenî olması, indiği tarihe dair net bir bilgi vermese de ihtilafa sebep olmaması bakımından kronoloji çalışmalarına olumlu katkı sağladığı söylenebilir.

Konuyla ilgili şu rivâyet de örnek olarak verilebilir:

Bir gün, Hz. Peygamber, bir ağacın gölgesinde otururken şöyle buyurdu: “Biraz sonra size şeytan gözüyle bakan bir insan gelecek, geldiğinde onunla konuşmayın!” Çok geçmeden mavi gözlü bir adam çıka geldi. Hz. Peygamber ona: “Sen ve arkadaşların niçin bana sövüyorsunuz?” dedi. Bunun üzerine adam gidip arkadaşlarını getirdi; sövmediklerine dair yemin ettiler. Hz. Peygamber de onları affetti. Tevbe sûresi 74. âyeti ile Mücadele sûresi 18. âyeti bunun üzerine nâzil olmuştur.¹⁵

Bu rivâyet dikkate alındığında, âyetlerde, münafıkların durumundan bahsedildiği, onların Hz. Peygamber’e ve sahâbeye karşı yalan yere yemin ettikleri ve hatta Hz. Peygamber’e suikasta teşebbüs ettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre nüzûl sıralamalarına da uygun olarak bu iki âyetin de Medenî olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sebeb-i nüzûl rivâyetlerinde ihtilafa sebep olan durumlardan biri de Mekkî olduğu ittifakla kabul edilen bazı sûrelerde Medine dönemindeki bir olayın ya da Medenî olduğu bilinen bir sûre hakkında Mekke’de yaşanmış bir olayın sebeb-i nüzûl olarak aktarılmasıdır. Örnek olarak Mekke döneminde nâzil olduğu bilinen Mü’minûn sûresinin 12-14. âyetleriyle ilgili olarak nakledilen farklı rivâyetler verilebilir.¹⁶

Pek makul gibi görünmeyen bu çelişki, sahâbe tarafından âyet veya sûreleri önceki bazı olaylarla da irtibatlandırdıkları kanaatini uyandırmaktadır. Bu nedenle esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin yeniden bir tasnife tabi tutularak rivâyeti aktaran sahâbenin, âyetin inişine sebep olan olayı mı kastettiği yoksa farklı zamandaki bir olayla bağlantı mı kurduğu araştırılması gereken bir mevzûdur.

Gerçekte, bir mesele hakkında daha önce nâzil olmuş bir âyet veya sûre varsa, aynı mesele hakkında tekrar sorulduğunda, Rasûlullah’ın ilgili âyeti okuması¹⁷ olarak açıklanabilecek bu durum, nüzûl tekrarı olarak ifade edilmiştir. İddia edilen bu tekrarın da âyet veya sûrenin

¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 14: 363.

¹⁶ Bu konuyla ilgili örnekler için Mü’minûn sûresi ve sûrenin bazı âyetleri hakkında nakledilen rivâyetlere bakılabilir. Tirmizî, “Tefsîru’l-Kur’ân”, 23; Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl*, 321-324; Suyûtî, *Lübâbu’n-nükûl*, 137; Âlûsî, *Râhu’l-meânî*, 9: 218.

¹⁷ Ebû’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, trc. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 7: 302-303.

şanını yüceltmek ve unutulmasına karşı bir tedbir olduğu söylenmiştir.¹⁸ Rivâyetler arasında tercih ya da uzlaşa sağlanamadığı durumlarda devreye giren âyet veya sûrelerin mükerrer nâzil olduğuna dair iddia, hakkında Kur'ân, sünnet ve sahâbe kavlından herhangi bir delil ileri sürülememiş olması başta olmak üzere birçok konuda eleştirilmektedir.¹⁹

1.3. İstisnâ Âyetlerle İlgili Rivâyetler

Sûre kronolojisi tespitinde ihtilafa sebep olan durumlardan biri de sûre içerisindeki bazı âyetlerin farklı zamanlarda indirildiğini ifade eden rivâyetlerdir. Sûrenin geneli hakkında Mekkî olduğuna dair rivâyetler olmasına rağmen bazı âyetlerinin Medenî olduğunu ifade eden rivâyetler yer almaktadır. Bazı araştırmacılar bu tür istisnâ âyetlerle ilgili rivâyetleri dikkate alarak sûrenin tamamı hakkında zaman tayini yapabilirken, bazıları da sûrenin geneli hakkındaki rivâyetleri dikkate almakta ve istisnâ âyetleri farklı değerlendirmektedir.

Örneğin sûre içerisindeki bir âyetin sebep-i nüzûlünü dikkate alan araştırmacı o sûreye Medenî derken başka bir âyetin nüzûl sebebinde esas almak sûretiyle Mekkî diyebilmektedir. Bazen istisna âyetlerle ilgili bu türden rivâyetler, sûrenin Mekke veya Medine döneminin hangi aşamasında indiğine dair delil olarak da kullanılmaktadır.²⁰ Her durumda da elde edilen sonuçlar kişisel tercihlerin bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur'ân'ın farklı zamanlarda âyet, sûre veya pasajlar halinde nâzil olduğu, dolayısıyla Mekkî sûreler içerisinde Medenî, Medenî sûreler içerisinde Mekkî âyetlerin olduğu genel olarak kabul edilmekle beraber,²¹ bu görüşe karşı olanlar da vardır. Buna göre Kur'ân'da bir sûre içerisindeki âyetlerin farklı zamanlarda indirilmesi söz konusu değildir. Örneğin bu görüşteki araştırmacılarından biri olan M. Zeki Duman, Mekkî sûrelerdeki Medenî, Medenî sûrelerdeki Mekkî olduğu ileri sürülen âyetlerin bulunduğu dair görüş ve rivâyetleri kabul etmemektedir.²²

Çok fazla örnek olmasına rağmen şu örnekler konunun anlaşılması için yeterli olacaktır. Mekkî olduğu konusunda ittifak olan Ahkâf sûresi-

¹⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1: 29.

¹⁹ Nüzûl tekrarı meselesi hakkında detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Abdullah Aygün, "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi", *Usûl: İslâm Araştırmaları Dergisi* 21 (2016): 39-66.

²⁰ Bu konuda örnekler için bk. Çonkor, *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sûrelerin Tahlili*, 35 vd.

²¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 36 vd.

²² Duman, *Beyanu'l-hak*, 1: 18-19.

nin 10, 15, ve 35. âyetlerinin,²³ Zâriyât sûresinin 17, 18 ve 19. âyetlerinin,²⁴ Kehf sûresinin 28, 83 ve 101. âyetlerinin,²⁵ Nahl sûresinin 41, 106, 110, 112, ve 126-128. âyetlerinin²⁶ Medenî olduğuna dair rivâyetler böyledir. Kronoloji çalışmalarında sûrenin geneli ile ilgili rivâyetlerin esas alınması durumunda istisna âyetler hakkındaki rivâyetlerin dikkate alınmaması söz konusu olacaktır. Sûre içerisindeki bazı âyetlerin farklı zamanlarda nâzil olduğunun kabul edilmesi durumunda, bütün âyet veya âyet gruplarının kronolojik olarak sıralanması elimizdeki veriler dâhilinde pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle özellikle Mekke dönemine ait kronoloji çalışmaları daha çok sûreler üzerinden yapılmaktadır.²⁷

Konuyla ilgili olarak, Mekkî sûreler içerisinde bulunup Medenî âyetlerin özelliklerini taşıyan ifadeler ile Medenî sûrelerin içerisinde bulunup Mekkî sûrelerin özelliklerini taşıyan ifadeler zikredilebilir. Mesela Medenî sûreler içerisinde bulunan ve “Yâ Eyyühe’n-Nâs” ifadelerini içeren âyetler Mekkî kabul edilmekte; Mekkî sûreler içerisinde bulunan ve “Yâ Eyyühellezîne Âmenû” ifadelerini içeren âyetler de Medenî kabul edilmektedir. Örnek olarak Mekkî olduğu düşünülen Hac sûresindeki “Yâ Eyyühellezîne Âmenû”²⁸ ile başlayan âyetin Medenî sayılması ile Medenî olan Bakara sûresindeki “Yâ Eyyühe’n-Nâs”,²⁹ ile başlayan âyetlerin Mekkî sayılması ve yine Medenî kabul edilen Nisâ sûresindeki “Yâ Eyyühe’n-Nâs”³⁰ ile başlayan âyetlerin Mekkî sayılması böyledir. ³¹ Bu genel kabul ve bu yöndeki rivâyetler de ilgili sûrelerin nüzûl zamanını tespit etmede ihtilaflara sebep teşkil etmektedir.

Aynı şekilde ittifakla Mekkî olan Mâûn sûresindeki: “Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır ve hayra da mâni olurlar.” (el- Mâûn 102/4-7) âyetlerinin,

²³ İlgili rivâyetler için bk. Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 395; Suyûtî, *Lübâbu'n-nükûl*, 175; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 7: 375; İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm* (B.y.: Dâru'l-Fikr, 1414), 4: 190; Kurtubî, *el-Câmi'*, 16: 189 vd.

²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 4: 283; Muhammed Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: y.y., 1984), 26: 335.

²⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 346; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 15: 241-242; Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis - Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, trc. Komisyon (İstanbul: Düşün Yayınları, 2014), 3: 491.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 4: 425; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 7: 332; Kurtubî, *el-Câmi'*, 10: 65.

²⁷ Medine dönemi ile ilgili âyet kronolojisi çalışması için bk. Esra Gözeler, *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu Ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım* (1 Rebi'ul-Evvel 4 Rebi'ul-Evvel Arası) (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009).

²⁸ el-Hac 22/77.

²⁹ el-Bakara 2/21, 168.

³⁰ en-Nisâ 4/1, 133.

³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 188-189; Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 68.

namazdan bahsediyor olması ve namazın o dönemde henüz farz kılınmamış olması sebebiyle Medenî kabul edilmesi,³² *hurûf-u mukatta'a* ile başlayan sûreler Mekkî kabul edildiği halde, Medenî olan Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin *hurûf-u mukatta'a* ile başlamalarına rağmen istisna sayılması ve yine *hurûf-u mukatta'a* (elif-lâm-râ) ile başlayan Ra'd sûresinin nüzûl zamanına dair rivâyetlerin ihtilafı olması³³, araştırmacıların nüzûl sırası tespitlerini etkileyen ve birbirine zıt çıkarımların oluşmasına sebep teşkil eden istisnâî durumlara örnek olarak verilebilir.

1.4. Siyer Kaynaklarında Yer Alan ve Zamanı İhtilafı Olan Rivâyetler

Örneğin Nahl ve Ra'd sûrelerinde³⁴ Hz. Peygamber'in Akabe'de yaptığı biatlara işaret edilmektedir. Biatların anlatıldığı rivâyetlerdeki tarih farklılıkları bu surelerin iniş tarihine dair farklı sonuçlara sebep olmaktadır.³⁵ Benzer şekilde Necm ve İsrâ sûrelerinde,³⁶ İsrâ – Mi'râc hadisesi konu edilmekte ancak olayların anlatıldığı rivâyetlerdeki tarih farklılıkları,³⁷ ilgili surelerin indiği zaman konusunda ihtilafa sebep olmaktadır. Yine Nahl sûresi 1-40. âyetlerinde Habeşistan hicreti ve Müslümanların Habeşistan'dan dönmeleri konu edilmekte iken, rivâyetlerde bu olaylara dair farklı tarihlerin yer alması ve Necm sûresi 19-20 ile Hac sûresi 52-54. âyetlerinin ilişkilendirildiği Garânîk hadisesinden bahseden rivâyetlerdeki tarihsel farklılıklar ya da belirsizlikler,³⁸ ilgili surelerin nüzûl zamanları konusunda farklı sonuçlara sebep olmaktadır.

İlgili olayların rivâyetler esas alınarak tarihlendirilmesi, doğal olarak olaylarla bağlantı kurulan sûrelerin nüzûl sıralamalarında da farklı

³² Suyûtî, *el-İtkân*, 1: 68.

³³ Vâhidî, *Esbâb'ü'n-nüzûl*, 277; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 7: 80.

³⁴ en-Nahl 16/91-97; er-Ra'd 13/20-24.

³⁵ Bk. İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 70-71; Mustafa Fayda, "Muhammed" (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 479-482; Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 211; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 362-363.

³⁶ en-Necm 53/6-18; el-İsrâ 17/60.

³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 214; Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve*, 2: 354; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki Ğavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 2: 646-648. Bu konuda detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Mehmet Erdem, "İslam Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahiy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları", *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/26 (Eylül-Aralık 2006), 294-295.

³⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1: 344; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1: 204 vd. Detaylı bilgi için bk. Câbirî, *Fehmu'l-Kur'ân*, 1: 118-119; İsmail Cerrahoğlu, "Garânîk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13: 361-366; Sabri Hizmetli, "Garânîk Meselesi Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/2 (Ankara 1989), 48-58; M. Sait Şimşek, "Şeytan Âyetleri'ne Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivâyetinin Târihi Değeri", *Bilgi ve Hikmet Dergisi* 2 (İstanbul 1993), 147-162.

sonuçların ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Söz gelimi hicrete yakın bir dönemde meydana geldiği bilinen Mi'rac hadisesiyle Mekke döneminin ilk yıllarında indiği konusunda ittifak olan Necm sûresinin bağlantı kurulması, sûrenin iniş sırasının değiştirilmesi veya ilgili âyetlerin istisna edilmesi sonucunu doğuracaktır. Yine Garânîk hadisesinin kabul edilmesi ve bağlantılı âyetlerin Habeşistan Hicreti sonrasında indiğinin tercih edilmesi durumunda da benzer ihtilaflar ve farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır.

1.5. Sûre İçeriklerine Uygunluğu Açısından Rivâyetler

Âyet ve sûrelerin konu ve üslupları indirildiği zamana dair ipuçları barındırmaktadır. Örneğin Mekkî âyetlerde Allah'ın birliği, kıyamet ve ahiret gibi konular ağırlıklı olarak yer almakta, âyetler kısa ve edebî cümleler şeklinde gelmektedir. Medenî sûrelerde ise ibadet ve sosyal hayata dair konular ağırlıklı olarak yer almakta, âyetler ise Mekkî âyetlere göre daha uzun bir tarzda gelmektedir.³⁹

Bu genel özellikler, sûrenin Mekkî ya da Medenî üst başlığında tasnif edilmesini sağlasa da sûre veya âyetin iniş zamanına dair net bir bilgi sunmaz. Araştırmacılar daha net bir tarih belirlemek amacıyla nüzûl rivâyetlerini sûre içerikleriyle destekleme yoluna gitmişlerdir. Ancak Mekkî sûrelerde tevhid, kıyamet ve ahiret gibi konuların sürekli farklı şekillerde ve hemen her sûrede işleniyor olması, bu yöntemin sonuçlarını da tartışmalı hale getirmiştir.

Örneğin Duhâ ve İnşirâh sûreleri; Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı yapılan baskı ve yıpratma faaliyetleri neticesinde üzüntüye kapılan, canı sıkılan ve içi daralan Allah Rasûlünü sakinleştirmek için nâzil olmuştur. Bu durum rivâyetlerden anlaşıldığı gibi, sûre içerikleri de bunu destekler niteliktedir.

"Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi? Yükünü senden alıp atmadık mı? O senin belini büken yükü. Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi? Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır. Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul, Yalnız Rabbine yönel." (el-İnşirâh 94/1-8)

"And olsun kuşluk vaktine ve sükûna erdiğinde geceye ki, Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Gerçekten senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır. Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın. O, seni yetim bulup barındırmadı mı? Şaşırmış bulup da yol göstermedi mi? Seni fakir bulup zengin etmedi mi? Öyleyse yetimi sakın ezme. El

³⁹ Mekkî ve Medenî âyet ve sûreler arasındaki farklarla ilgili olarak daha geniş bilgi için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1: 188 vd.

açıp isteyen de sakın azarlama. Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an.” (ed-Duhâ 93/1-11)

Fakat aynı durum Mekke döneminin ortalarında inen sûreler için de geçerlidir.⁴⁰ Örneğin, bu dönemlerde indiği düşünülen 39. nüzûl sırasındaki A'râf, 48. sıradaki Neml, 52. sıradaki Hud ve 54. sıradaki Hicr sûrelerinde benzer ifadelerle Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu durum, çektiği sıkıntı ve darlığa vurgu yapılmıştır. Bu duruma uygun nüzûl rivâyetleri de kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹

“Sana bir Kitap indirildi. Onunla insanları uyarman ve inananlara öğüt vermen için kalbine bir darlık gelmesin. Rabbinizden size indirilen Kitap'a uyun, O'ndan başka dostlar edinerek onlara uymayın. Pek az öğüt dinliyorsunuz.” (el-A'râf 7/2-3)

“(Rasûlüm!) Onların yüzünden tasalanma, kurmakta oldukları tuzaklardan ötürü sıkıntı duyma.” (en-Neml 27/70)

“Sana emredileni bütün açıklığı, çıplaklığı ile anlat ve müşriklerden yüz çevir. Alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Allah'tan başka ilah edinenler yakında bilecekler. Onların söyledikleri sebebiyle içinin daraldığını biliyoruz. Rabbinin hamd ile tespih et ve secde edenlerle beraber ol. Sana yakın gelene kadar Rabbinin ibadet et!” (el-Hicr 15/94-99)

Örneğin Mevdûdî'nin, aynı gerekçeleri göstererek sûreleri farklı dönemlere yerleştirmek suretiyle bu tür çelişkilere düştüğü görülmektedir. O yaptığı dönemsel sûre tasnifinde Mü'min ve Şûrâ sûrelerini boykotun yaşandığı 3. döneme yerleştirmiş ve buna gerekçe olarak müşriklerin Müslümanlar üzerindeki artan işkence ve baskılarını göstermiştir. Mekke döneminin son yıllarını kastettiği dördüncü döneme ise nüzûl sıralamasında daha önce gelen Yunus, Hûd, Yusuf, Hicr gibi sûreleri yerleştirmiş ve sebep olarak da aynı şekilde müşriklerin baskı ve işkencelerinin artmasını göstermiştir.⁴² Mekke dönemi, gerek Hz. Peygamber ve gerekse Müslümanlar için sıkıntılı bir dönem olmuştur. Siyer kaynaklarında olduğu gibi Mekkî sûre ve âyetlerde bunu görmek mümkündür. Dönemin başında, ortasında ya da sonlarında bu sıkıntının şiddetinde hangi yönde ve oranda değişimler yaşandığını net olarak tespit etmek ve buna göre sûrelerle ilgili kronolojik çıkarımlar yapmak oldukça zordur.

Yine bu konu başlığı altında yukarıda da zikrettiğimiz İsrâ - Mi'râc hadisesinin nüzûl sırası itibarıyla 50. sırada olan İsrâ sûresinde ve nüzûlu vahyin ilk dönemlerine tekabül eden Necm sûresinde bahsedil-

⁴⁰ Mesut Okumuş, “Mekki Sûre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar”, *Kur'ân Nüzûlunun Mekke Dönemi Sempozyumu Bildirileri* (Çorum, 29 Haziran - 01 Temmuz 2012), ed. Mesut Okumuş (Çorum: 2018), 317-318.

⁴¹ Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, 232, 270; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 6: 294, 10: 151.

⁴² Bk. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 2: 371-372, 434, 561.

mesi de örnek olarak verilebilir. Özetle ifade edecek olursak sûre üslup ve içeriklerinin yaşanan olaylarla bağlantı kurularak nüzûl zamanının tespit edilmeye çalışılması, özellikle Mekki sûrelerde kesin ve tartışmasız sonuçlar elde edilmesi için yeterli görünmemektedir.

2. İHTİLAFLI RİVÂYETLER ÜZERİNDEN SONUCA GİTME

Âyet veya sûrelerin nüzûl sebepleri veya tefsirine yönelik rivâyetlerde, birden fazla ve birbirine tezat teşkil eden rivâyetler konusunda neler yapılacağı usûl kitaplarında açıklanmıştır. Buna göre; aynı konuda birden fazla rivâyetle karşılaşan bir araştırmacı için dört seçenek söz konusudur. Birincisi kabul ve red yöntemidir ki sahih olan rivâyet kabul edilirken, sahih olmayan reddedilir. İkincisi tercih yöntemidir. Birden çok rivâyet varsa ve hepsi de sıhhat yönünden eşitse bunlardan biri tercih edilir. Belirlenen yöntem dâhilinde tercih yapılırken de örneğin Buhârî’de geçen veya olayı gören râvinin naklettiği rivâyetin tercih edilmesi gibi belli kriterler söz konusudur. Üçüncüsü cem yöntemidir. Eğer birden fazla rivâyet var ve hepsi sıhhat bakımından eşitse, yani aralarında tercih yapılamıyorsa cem edilir. Cem yönteminin sonucu olarak, âyet veya sûrenin birden fazla nüzûl sebebi olduğuna hükmedilir. Dördüncüsü ise nüzûl rivâyetleri arasında yukarıdaki yöntemlerden hiçbirinin uygulanamaması durumudur ki bu durumda vahyin mükerrer nâzil olduğuna hükmedilir. Bahsedilen bu yöntemler her ne kadar kaynaklarımızda yer alsada başta mükerrer nüzûl görüşü olmak üzere ilgili yöntemler, bütün rivâyetlere aynı şekilde uygulanabilir olmaması sebebiyle tartışmalıdır.⁴³ Sûre kronolojisi oluşturmaya yönelik çalışmalarda da durum bundan farklı değildir. Benzer problemlerde hangi yöntem denenirse denensin, elde edilen sonuçların güvenilirliği ve tutarlılığı tartışmaya açık olacaktır. Nitekim verdiğimiz örnekler düşünüldüğünde bu güne kadar bu yönde yapılan çalışmalar üzerinde görüş birliği sağlanmış değildir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam dünyasında, Kur’ân’ı daha iyi ve doğru anlama çabalarının bir sonucu olarak ortaya çıkan âyet ve sûrelerin nüzûl zamanını tespiti yönelik çalışmalar, bu konuda en önemli veri kaynağı olan rivâyetlerden kaynaklanan problemler sebebiyle hâlihazırda beklenen ilerlemeyi sağlamış değildir. Özellikle Mekke döneminde inen âyet ve sûrelerin kesin olarak tarihlendirilmesi imkânsız gibi görünmektedir.

⁴³ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur’ân* (Mısır: y.y. 1372), 1: 109-113. Bu konuda detaylı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Halil Aldemir, “Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili”, *Ekev Akademi Dergisi* 15/48 (Yaz 2011): 141-159.

Karşılaşılan bu problemler; âyet ve sûrelerin nüzûl zamanı veya yeri hakkında bilgi veren rivâyetlerin birbiriyle çelişmesi, bir âyet veya sûre için birden fazla sebab-i nüzûl rivâyetinin olması, farklı sûrelerdeki birden çok âyetin aynı olay üzerine indirildiğine dair rivâyetlerin varlığı, Mekki olduğu ittifakla kabul edilen bazı sûrelerde Medine dönemindeki bir olayın ya da Medeni olduğu bilinen bir sûre hakkında Mekke'de yaşanmış bir olayın sebab-i nüzûl olarak aktarılması, sûre içerisindeki bazı âyetlerin sûrenin bütününden istisna edilerek farklı zamanlarda indirildiğini ifade eden rivâyetlerin olması, aynı olaydan bahsettiği halde farklı zamanları işaret eden siyer kaynaklarındaki rivâyetler ile araştırmacıların herhangi ortak bir yöntemeye dayanmaksızın nüzûl rivâyetlerini sûre içerikleriyle uzlaştırmasıyla elde ettikleri sonuçların herkesce kabul edilebilir olmaktan uzak oluşu şeklinde özetlenebilir.

Usûl kitaplarımızda, yukarıda sayılan ve ihtilafa sebep olan bu tür durumlarda izlenecek yola dair tespit edilen yöntemler, bütün rivâyetlere uygulanabilir olmadığı gibi geçmişte de belirtilen şekliyle tam anlamıyla işletilebilmiş değildir.

Bütün bunlar Kur'ân-ı Kerim sûre ve âyetlerini tartışmasız bir şekilde kronolojik olarak sıralamanın zorluğunu belki de imkânsızlığını göstermesinin yanında, tefsire konu olan rivâyetler üzerinde sistemli çalışmalar yapmanın ve rivâyetleri tasnife tabi tutmanın gerekliliğine de işaret etmektedir.

Buna rağmen sûrelerin tarihlendirme çalışmalarının, Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etme, Hz. Peygamber'in hayatını Kur'ân ekseninde anlama, Kur'ân'ın iniş merhalelerini ve bu süreçteki muhataplar ile muhataplar arası ilişkileri daha iyi anlama noktasında sağlayacağı faydalar açıktır.

Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında olduğu gibi âyet ve sûrelerinin nüzûl zamanının tespitinde de rivâyetlerin çok büyük önemi vardır. Ancak kaynaklarımızda yer alan bu türden bilgilerin tamamının sahih olmadığı hatta birçoğunun uydurma olduğundan hareketle, araştırmacıların en azından rivâyetlerin sıhhati üzerinde kafa yormaları, çıkarımlarına delil olarak sıhhati konusunda şüphe olmayan rivâyetleri kullanmaları gerekmektedir. Uydurma olduğu bilinen ya da sahihliği konusunda tereddütler bulunan nakillerin, araştırmacıyı yanlış sonuçlara ulaştıracağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'îl-mesânî*. Thk. Ali Abdalbâri Atiyye. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.

- Aldemir, Halil. "Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetleri Arasında Görülen Çelişkiler ve Geliştirilen Çözüm Yollarının Tahlili". *Ekev Akademi Dergisi* 15/48 (Yaz 2011): 141-159.
- Aygün, Abdullah. "Tefsir Tarihi Açısından Mükerrer Nüzûl Görüşünün Tenkidi". *Usûl: İslam Araştırmaları Dergisi* 21 (2016): 39-66.
- Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekr. *el-İntisâr li'l-Kur'ân. Thk. Muhammed Isâm el-Kudât*, 2 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1422/2001.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şer'â*. 7 Cilt. Beyrut: y.y. 1405/1985.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmu'l-Kur'ân - Siyer Eşliğinde Kur'ân'ı Anlamak*. Trc. Muhammed Coşkun. 3 Cilt. İstanbul: Mana Yayınları, 2014.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Garânîk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13: 361-366. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Çonkor, Burhan. *Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sürelerin Tahlili*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2015.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *Sîretü'r-rasûl - Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. Trc. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayınları, 2012.
- Derzeze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadîs- Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*. Trc. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: Düşün Yayınları, 2014.
- Fayda, Mustafa. "Muhammed" (Hz. Peygamber Devri Kronolojisi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 479-482. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Duman, M. Zeki. *Beyânu'l-Hak (Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri)*. 3 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 2006.
- Erdem, Mehmet, "İslam Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahiy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları". *Dini Araştırmalar Dergisi* 9/26 (Eylül-Aralık 2006): 294-295.
- Gözeler, Esra. *Kur'ân Âyetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu Ve Kur'ân'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebi'ul-Evvel 4 Rebi'ul-Evvel Arası)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Karaman, Hayreddin v.dğr. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Hizmetli, Sabri. "Garânîk Meselesi Üzerine". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 3/2 (Ankara 1989): 48-58.
- İbn. Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: y.y., 1984.
- İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed. *Müsned*. 6 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik el-Himyârî. *es-Sîre*. Thk. Mustafa es-Sakâ-İbrâhîm el-Ebyârî-Abdülhâfiz eş-Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut ts.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-azîm*. 4 Cilt. B.y.: Dâru'l-Fikr, 1414/1994.

- İbn Sâ'd, Ebû Abdullah Muhammed el- Hâşimî. *et-Tabakâtu'l-kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1968.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsir*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984.
- İbnü'd-Düveys, Ebû Abdillâh Muhammed b. Eyyûb. *Fedâilu'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'ân bi-Mekketi ve mâ ünzile bi'l-Medîneti*. Dımeşk: Gazve Bedr, 1987.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Berdûnî, İbrâhîm Atfîş. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. Trc. Komisyon. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc. Sahîhu *Müslim*. 5 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.
- Okumuş, Mesut. "Mekki Sûre ve Âyetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar". *Kur'ân Nüzûlunun Mekke Dönemi Sempozyumu Bildirileri* (Çorum, 29 Haziran - 01 Temmuz 2012). Ed. Mesut Okumuş. (Çorum 2018): 309-327.
- Önkâl, Ahmet. "Akabe Biatları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Râzi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Huseyn Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb - et-Tefsiru'l-kebir*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1974.
- Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahman. *Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şimşek, M. Sait. "Şeytan Âyetleri'ne Dayanak Teşkil Eden Garanik Rivâyetinin Târihi Değeri". *Bilgi ve Hikmet Dergisi* 2 (İstanbul 1993): 147-162.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. B.y.: Müessetü'r-Risâle, 1420/1999.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed. *el-Câmiu's-sahîh*. 5 Cilt. Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1964.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. Thk. Kemal Besyûnî Zağlul. Beyrut: y.y. 1411/1990.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1987.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Mısır: y.y. 1372/1953.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1957.